*Г.Ю. Чередник**Galyna Yu. Cherednyk*

ІНТЕРАКЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ

Abstract. The features of socialization of a youth studying in schools during the interaction with basic agents are considered. The main attention is paid to the efficiency of the performance of functions of socialization and the factors which influence this process.

Проблема соціалізації є провідною категорією не тільки сучасної соціології, але й соціальної психології, етнографії, педагогіки. Фахівців зазначених наук цікавлять різні аспекти питання: як дитина, розвиваючись, переходить від біологічного існування до повноцінного соціального життя, завдяки яким механізмам біологічна істота стає соціалізованою особистістю?

Процес соціалізації як механізм відтворення суспільства розглядається в сучасній соціології переважно в таких основних напрямках [2, с. 24]:

- В напрямі трансляції культури від покоління до покоління, коли соціалізація виступає механізмом соціального наслідування, що охоплює різні впливи середовища — і стихійні, і організовані.
- У факторно-інституціональному напрямі, коли йдеться про соціалізацію як сукупність, багатомірність, неузгодженість і в деякій мірі автономність дії системи факторів, інститутів, агентів соціалізації.
- В інтеракціоністському, за яким найважливішою детермінантою соціалізації є міжособистісна взаємодія, спілкування, без яких неможливе становлення особистості та сприйняття нею картини світу.
- У напрямі інтеріоризаційного підходу, який вбачає сутність соціалізації в освоєнні особистістю системи норм, цінностей, настанов, стереотипів, накопичених суспільством, внаслідок чого в неї складається система внутрішніх регуляційних процесів і звичних форм поведінки.
- В інтраіндивідуальному аспекті, за яким соціалізація не зводиться тільки до соціальної адаптації, а є також творчою самореалізацією особистості, діяльнісною моделлю індивідуалізації.

Відаючи належне всім зазначеним підходам, автор статті зупиняється на розгляді соціалізації з точки зору інтеракціоністського підходу. Адже елементи навколишнього середовища, що чинять соціалізуючий вплив, виявляють себе на різних рівнях. Найвищий рівень — це соціально-політичне життя суспільства,

етнокультурні умови, демографічна ситуація. На другому рівні виступають інститути соціалізації: родина, школа, спільнота однолітків, релігійні організації, ЗМІ. Третій рівень виявляється в інтеракціях і тих стосунках, що виникають на їх основі. При цьому варто зауважити, що інтеракційний рівень соціалізації – це умовна назва соціалізуючих чинників, оскільки інтеракційні механізми соціального впливу мають місце і на першому, і на другому рівнях соціалізації. І якщо ми вважаємо інтеракційний вплив за третій рівень, то лише з тієї причини, що саме на цьому, найбільш “емпіричному”, рівні найбільш концентровано діють чинники людського мікросередовища саме у формі міжособистісного спілкування. Таким чином, інтеракції – це емпірична реальність соціалізуючого впливу, це спосіб, завдяки якому дитині транслюються дорослими соціальні норми та цінності. Агентами соціалізації виступають не тільки дорослі (батьки, педагоги, родичі, дорослі знайомі), але й підростаюче покоління (однолітки, представники неінституціалізованих угруповань тощо). Соціальний вплив інтеракцій дитина здатна сприймати досить рано. Спочатку взаємодія з іншими людьми починається з діади “дитина – дорослий” і поступово, в процесі соціалізації з’являється досвід стосунків “дитина – дитина”. Так у процесі соціальної взаємодії, соціального порівняння себе з іншими на міжособистісному і міжгруповому рівні в дитини складається соціальна ідентичність. Тож цей рівень є первинним, з якого починається соціалізація особистості. З точки зору автора, інтеракційні процеси виконують такі соціалізуючі функції: *інформаційно-освітню, організаційно-регулюючу, регулятивно-контролюючу, стимулюючу, прагматичну, гедоністичну.*

Соціологічна наука цікавиться в першу чергу факторами, що детермінують поведінку особистості, механізмами, що сприяють інтеріоризації соціальних норм та інших впливів. Розуміючи під механізмом сукупність процесів, з яких складається певне явище, внутрішню будову, систему будь-чого, автор виділяє такі соціально-психологічні механізми соціалізації: ідентифікацію, орієнтацію, адаптацію, навіювання, презентацію, фасилітацію, інгібіцію. Механізм як внутрішня будова взаємодії розкриває її зміст. Але як сукупність інтеракційних процесів, з яких складається соціалізація, механізми розкривають конкретні приклади такого зв’язку. Тому під *інтеракційними механізмами* автор розуміє сукупність способів взаємодії, які обумовлюють вплив членів соціальних груп одне на одного з метою вироблення спільних норм і цінностей, засвоєння зразків групової поведінки та встановлення стабільної структури групи.

Соціальна ідентифікація є одним з найважливіших механізмів і передбачає засвоєння дітьми різних форм поведінки, норм, відносин, які виявляють дорослі, молоде покоління, а також герої книг, фільмів. Молодь несвідомо отожднює себе з людьми, які виявляють цінні, з її точки зору, якості і форми поведінки. Цей інтеракційний механізм, частіше за все, виявляється у вигляді прикладу (дорослого, однолітка, видатної людини тощо). Прикладом для наслідування слугують значимі люди, тому для молодого покоління це, частіше за все, такі агенти, як батьки, педагоги, родичі, однолітки. В різні вікові періоди їх вплив розподіляється нерівномірно.

Механізм соціальної орієнтації базується на усвідомленні особистістю своїх потреб і умов для їх задоволення. Навіть у ранньому дитинстві особистість здатна

усвідомлювати, що їй потрібно, але потім вона повинна навчитися визначатись: як задовольнити потребу в даних конкретних соціальних умовах, в конкретному соціальному оточенні, у відповідності зі своїм соціальним статусом. Освоєння цього механізму пов'язано з усвідомленням необхідності виконання вимог, і тому виявляється він, у першу чергу, в інтеракціях з такими агентами, як батьки, педагоги.

Соціальна адаптація передбачає пристосування дитини до умов навколишнього середовища: природних умов, режиму, норм і правил життя соціальної спільноти (школи, класу, неінституціоналізованих угруповань). Вона допомагає молоді засвоювати типові способи соціальних дій, форми поведінки, запам'ятати алгоритм вирішення проблем, що виникають найчастіше. Важливу роль в освоєнні цього механізму відіграють вправи (навчіння), результатом яких є навички, звички, усталені соціальні відносини, а також гра як опосередкована вправа.

Досить великий об'єм соціального досвіду молоде покоління засвоює несвідомо, в ході емоційного переживання дій і психічних станів інших людей. На цьому механізмі конформності, некритичного наслідування стереотипів поведінки, авторитетів у культурі та ідеології базується соціальне навіювання. Ним користуються засоби масової комунікації, мода, поп-культура. В освоєнні цього механізму використовуються такі вербальні методи, як переконання, вселяння.

Дієвим механізмом соціалізації є соціальна презентація, яка базується на тому, що в ситуаціях взаємодії з іншими людьми, кожна особистість прагне підтримувати позитивне уявлення про себе. В основу цього механізму покладено рольову концепцію, адже дитина досить рано й несвідомо починає грати роль „слухняного хлопчика”, „гарної дівчинки” тощо. Методом, який надає можливість „приміряти” на себе роль, досить тривалий час публічно грати в дорослого, є доручення.

Механізм соціальної фасилітації пов'язаний з тим, що поведінка близьких дорослих („значущих інших”) може виступати як стимул для поведінки підростаючого покоління. Дорослі можуть допомогти юним максимально розкрити їх особистісний потенціал, повірити у власні сили і здібності, усвідомити свою значущість, змінити поведінку. Дієвим методом в освоєнні цього механізму є метод змагання, а також заохочення.

У процесі соціалізації також необхідно оволодіти способами витіснення бажань, що є соціально неприйнятними, самообмеження власних дій, адже такі прояви є особливо типовими для підростаючого покоління. Поведінка, що гальмує небажану соціальну активність, формується завдяки механізму інгібіції. При цьому використовуються методи покарання, засудження.

Агенти соціалізації, в залежності від типологічних властивостей, можуть сприяти процесові суспільно належної (прийнятної, соціокультурно ефективної) соціалізації або гальмувати його. На думку автора, сприяння відбувається, по-перше, в тому випадку, коли в суб'єктів взаємодії збігаються соціальні інтереси й культурні цінності; по-друге, коли збігаються політичні інтереси і симпатії; по-третє, коли однаковий рівень розвитку. І якщо розбіжність у перших двох чинниках зустрічається рідше (оскільки батьки створюють соціалізуюче

середовище для дитини, обирають відповідно до свого рівня освітні заклади), то розбіжність у рівні розвитку зустрічається досить часто. Результат соціалізуючого впливу буде обмеженим, якщо високорозвинена доросла людина (мати, батько чи вчитель) буде взаємодіяти з дитиною, що має низький рівень розвитку чи нерозвинена (для свого віку). І навпаки, зустрічаються випадки, коли молоде покоління, швидко опановуючи сучасні інформаційні технології, досягає рівня розвитку вищого, ніж в агентів, що покликані його соціалізувати. Такі низькорозвинені агенти не спроможні виконати свої функції.

Велику увагу питанням соціалізації приділяли сучасні соціологи, соціальні психологи М. Мід, Т. Шибутані, І.С. Кон, К.А. Абульханова-Славська, А.В. Мудрик, Л.А. Аза, І.О. Мартинюк, Н.І. Соболева та ін. Але проблематика процесу соціалізації залишається досить актуальною. З одного боку, сучасній людині потрібно вміти вирішувати кожну життєву ситуацію як творчу, самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність — усе це досягається в процесі соціалізації. З іншого боку, соціальні інститути, що покликані соціалізувати підростаюче покоління, в одних випадках втратили свій авторитет серед дітей і молоді, в інших — нечітко уявляють свої конкретні можливості в умовах ринкових відносин і нових соціальних стосунків. Тому інтеракції, в які вступають представники цих інститутів і молоде покоління, вимагають застосування ефективних, а подекуди й нових механізмів, які базуються на співпраці.

На аналіз цих питань було спрямоване дослідження, проведене в Київській, Дніпропетровській, Полтавській, Вінницькій областях. Його основна мета: виявити ефективність виконання функцій агентами соціалізації в процесі взаємодії.

Об'єкт дослідження — учні 9–11 класів, серед яких методом анкетування було проведене опитування. Вибірка будувалась за багаторівневим принципом. У кожній з областей анкетування проводилось у трьох типах поселень: місті обласного значення, місті районного значення і селищі районного підпорядкування, що дає змогу врахувати думку різних за соціальним статусом і місцем проживання учнів.

Тональність відповідей на запитання анкети коливається навколо основних агентів соціалізації — батьків, вчителів, ровесників. Серед варіантів відповідей були такі, що передбачали соціалізуючий вплив ЗМІ, літературних героїв та кіногероїв, дорослих знайомих. І хоча в цілому такі відповіді мають місце, їх нечисленність дозволяє зробити припущення, що їх вплив є малозначимим і опосередкованим.

Запитання *“Від кого, в першу чергу, ти дізнаєшся про те, як належним чином поводитися і діяти в суспільстві?”* дало змогу виявити, що інформаційно-освітню функцію соціалізації в першу чергу виконують батьки, рідні (85,9%), в другу чергу — вчителі (41,4%), в третю чергу — друзі, ЗМІ, дорослі знайомі (12,4%; 8,4%; 8,0% відповідно). Найбільш незначним є вплив однокласників (1,7%), причому стосується він здебільшого хлопців (61,1% серед тих, хто дав позитивну відповідь) (див. діагр. 1).

Дослідження виявило, що з віком вплив різних агентів має тенденцію змінюватись. Так, зменшується вплив батьків і, навпаки, збільшується вплив

друзів, однокласників, телебачення і радіо, про що свідчить таблиця 1. Проте інтеракції з батьками в першу чергу сприяють інформаційно-освітній функції соціалізації, в другу чергу впливає взаємодія з учителями і по-третє – з друзями.

Діаграма 1

Таблиця 1

Визначення учнями різного віку виконання агентами інформаційно-освітньої функції соціалізації, % та осіб від опитаних

	Вчителі	Батьки, рідні	Друзі (друг, подруга)	Одно-класники	Дорослі знайомі	ТБ, радіо	Інші	Ніхто
9 кл.	25,6	57,0	5,9	1,1	4,9	3,5	0,7	1,3
	140	311	32	6	27	19	4	7
10 кл.	32,4	34,7	24,8	33,3	32,5	21,6	14,3	28,0
	26,4	54,1	6,3	0,7	4,1	4,3	2,7	1,3
11 кл.	147	301	35	4	23	24	15	7
	34,0	33,6	27,1	22,2	27,7	27,3	53,6	28,0
11 кл.	24,3	47,6	10,4	1,3	5,5	7,5	1,5	1,8
	145	284	62	8	33	45	9	11
	33,6	31,7	48,1	44,4	39,8	51,1	32,1	44,0

Певне значення також має регіон проживання. Так, серед тих, на кого значно впливає телебачення, радіо та інші джерела – книги, преса, близька (кохана) людина, 31,8% та 32,1% відповідно є жителями Київської області.

Дослідження виявило тенденцію, що соціалізуючий вплив батьків зменшується, а ЗМІ, навпаки, збільшується залежно від рівня статків родини. Так, серед тих, хто ні в чому собі не відмовляє, вплив батьків становить 57,4%; серед тих, чиї родини мають достатньо коштів для задоволення головних потреб, – 53,7%; серед тих, кому доводиться багато в чому собі відмовляти, – 48,9%;

серед тих, чия родина живе досить скрутно, – 47,1%. У той же час для осіб першої з названих груп вплив ЗМІ становить 4,3%, другої – 4,8%, третьої – 6,1%, четвертої – 11,8%. З цього можна зробити припущення, що в родинях, де задоволені економічні потреби, батьки більше уваги приділяють дітям, а в тих родинях, де вирішуються проблеми виживання, соціалізуючі функції батьків поступово переходять до інших інститутів (зокрема, ЗМІ).

Аналіз відповідей на запитання *“Хто з твого оточення більше за всіх цікавиться твоїми справами, інтересами, твоїм життям?”* дає змогу зробити припущення, що найчастіше організаційно-контролюючу функцію соціалізації виконують ті агенти, з якими учнівська молодь взаємодіє в позаурочний час, а саме: батьки – 87,6%, друзі – 59,4%, дорослі знайомі – 7,1%, в той час як агенти інституту освіти – вчителі та однокласники мають вплив лише в 4,2% та 4,3% відповідно. Можна припустити, що для організаційно-регулюючої функції взаємодії суттєвою є близькість стосунків, що виникають між суб’єктами. І навпаки, формальність взаємоспілкування гальмує процес соціалізації. Цікавим є той факт, що інтенсивність впливу різних агентів змінюється з віком. Якщо вчителі здебільшого впливають на учнів 9 класу (38,6%), то однокласники – на учнів 10 класу (40,0%), так само як і дорослі знайомі (39,2%), а інші особи (брат, сестра, кохана людина) – на учнів 11 класу (47,8%). Крім того, одинадятикласники почуваються більш самостійними – їх 38,7% серед тих, хто обрав відповідь “Ніхто не впливає”.

Слід також зазначити, що агенти соціалізації по-різному впливають на учнівську молодь в залежності від її статі (див. табл. 2).

Стосовно того, в яких справах і намаганнях учні найбільш потребують допомоги оточуючих людей, були отримані такі відповіді: у виборі життєвого шляху – 47,6%; у навчанні, підвищенні знань з деяких складних предметів – 49,3%; у виборі друзів, того середовища, яке б сприяло життєвим успіхам, – 15,8%; у пізнанні навколишнього світу, вирішенні питань: де правда, а де неправда – 32,4%. Не потребують допомоги 10,8% молодих людей та 10,1% було важко дати відповідь на це питання.

Таблиця 2

Організаційно-регулюючий вплив агентів соціалізації на представників різної статі, % та осіб від опитаних

	Вчителі	Батьки, рідні	Друзі (друг, подруга)	Одно-класники	Дорослі знайомі	Інші	Ніхто	Важко сказати
Дівчата	2,0	49,5	38,2	2,5	4,4	1,6	1,5	0,5
	20	504	389	25	45	16	15	5
	45,5	55,1	62,7	55,6	60,8	69,6	48,4	35,7
Хлопці	3,2	55,0	31,0	2,7	3,9	0,9	2,1	1,2
	24	410	231	20	29	7	16	9
	54,5	44,9	37,3	44,4	39,2	30,4	51,6	64,3

На думку автора, пріоритет потреби допомоги в навчанні можна пояснити тим, що навчальна діяльність є провідною для учнівської молоді. Крім того, актуальними для цього віку є питання вибору життєвого шляху та пошуку справедливості (її загострене почуття пов'язують з юнацьким максималізмом). У цьому питанні хлопці частіше обирали відповідь “Не потребую нічийої допомоги” (52,2%) та “Важко сказати” (54,3%), а дівчата — всі інші варіанти, тональність відповідей на які коливається від 52,1 до 62,4%.

Стосовно регуляційно-контролюючої функції агентів соціалізації, то на запитання *“Хто з твого оточення найбільшою мірою впливає на тебе, коли тебе закликають поводити себе так, як це заведено у тому середовищі, до якого ти себе відносиш?”* було отримано такі відповіді: мати — 33,4%, батько — 19,1%, рідні (брат, сестра) — 10,2%, вчителі — 10,0%, друзі — 15,1%, однолітки — 3,5%. Найменше цю функцію виконують герої фільмів — 0,5%. 13,7% було важко дати відповідь на запитання, а 22,9% опитуваних вважає, що на них не впливає ніхто. Цей факт може свідчити про те, що ця частина респондентів вже досягла певної соціальної зрілості й опанувала соціальними нормами, але може свідчити також, що, обираючи цю відповідь, певна частина опитуваних уникає відповіді на питання. Також можна припустити, що мати, як найбільш близька людина, ефективніше транслює соціальні норми.

Дослідження виявило тенденцію, що з поступовим дорослішанням молодих людей зменшується регуляційно-контролюючий соціалізуючий вплив батька (18,0% — учні 9 кл.; 14,1% — учні 10 кл.; 12,2% — учні 11 кл.), вчителів (9,7%; 8,0%; 5,3% відповідно), однолітків (3,0%; 3,0%; 1,9% відповідно), героїв фільмів (0,6%; 0,4%; 0% відповідно). Цей факт також може свідчити про поступове опанування системою соціальних норм і цінностей.

Для виконання цієї функції може бути застосований також інтеракційний механізм інгібіції, тому учням було запропоноване запитання: *“Хто з твого оточення найбільшою мірою впливає на тебе, коли тебе закликають поводити себе так, щоб уникнути покарання в разі порушення правил поведінки?”*. В першу чергу це мати (26,7%), в другу — батько і вчителі (по 16,0%), в третю — друзі (13,1%). Було виявлено також, що вплив вчителів залежить від успішності учнів. Так, серед тих, у кого переважають оцінки 4–6 балів, таких 10,0%, серед тих, в кого переважають оцінки 7–9 балів, — 12,2%, серед тих, у кого переважають оцінки 10–12 балів, — 15,6%.

Збільшення з віком відсотка тих, на кого ніхто не впливає в разі, коли закликають поводити себе так, як це заведено в оточуючому середовищі (12,5% — учні 9 кл.; 17,0% — учні 10 кл.; 24,9% — учні 11 кл.), та в разі, коли закликають поводити себе так, щоб уникнути покарання за порушення правил поведінки (13,7% — учні 9 кл.; 17,7% — учні 10 кл.; 23,0% — учні 11 кл.) дає змогу висунути припущення, що учні починають більш самостійно контролювати себе і нести відповідальність за власне життя.

Стимулюючу функцію соціалізації найчастіше виконують такі агенти, як мати (46,7%), батько (27,4%) і вчителі (28,2%). Вплив рідних (сестри, брата), друзів і однолітків є незначним (7,7%; 3,9% та 1,2% відповідно). Також виявлено, що практично не стимулюють до виконання певних правил і норм поведінки

герої фільмів (1,0%). 9,4% опитуваних відзначили, що їх ніхто не заохочує, а 7,2% було важко дати відповідь на запитання. Оскільки серед тих, кого заохочують друзі, однолітки до виконання певних норм і правил поведінки, найбільший відсоток жителів Київської (31,7% та 33,3% відповідно) та Дніпропетровської областей (31,7% та 41,7% відповідно), можна припустити, що регіон проживання (зокрема, його близькість до центру) впливає на вибір референтної групи.

Дослідження виявило тенденцію, що зі зменшенням статків родини, зменшується заохочувальний вплив батька: в родинях, які ні в чому собі не відмовляють, він становить 27,2%; в родинях, які мають достатньо коштів для задоволення головних потреб, – 20,8%; в родинях, яким доводиться багато в чому собі відмовляти, – 18,4%; в родинях, які живуть досить скрутно, – 16,0%. Цей факт дає можливість припустити, що авторитет батька в родині залежить від її статків.

Стимулюючий вплив вчителів, навпаки, збільшується зі зменшенням статків родини: в першій з названих груп він становить 7,8%, в другій – 21,2%, в третій – 25,0%, в четвертій – 36,0%. Ймовірно, що соціалізуючі функції родини в цьому випадку переходять до інституту освіти. Цей факт підтверджується опосередковано, якщо проаналізувати соціальне походження учнівської молоді. Якщо заохочувальний вплив вчителів на учнів, які походять із середовища інтелігенції, становлять 18,4%, службовців – 21,0%, приватних підприємців – 18,2%, робітників – 21,5%, то вже на учнів, які походять з сімей сільгосппрацівників, він сягає 31,3%, безробітних – 31,8%. Треба зауважити, що за даними дослідження Державного інституту проблем сім'ї і молоді, яке проводилось в 2004 р. і мало на меті визначити головні соціальні чинники, що впливають на формування морально-етичної складової особистості, до провідних факторів було віднесено соціальне походження (31% опитуваних).

Прагматична функція соціалізації передбачає підготовку молоді до подальшого самостійного життя. На запитання *“Хто частіше за інших розмовляє з тобою на господарські теми і дає поради на майбутнє?”* було отримано такий розподіл відповідей (діагр. 2):

Діаграма 2

Таким чином, можна стверджувати, що прагматична функція соціалізації є пріоритетною для родини, а соціалізуючий вплив вчителів розподіляється неоднозначно. Аналіз відповідей на запитання дозволяє зробити припущення, що збільшення рівня навчальних досягнень учнів веде до збільшення впливу на них вчителів: для тих, хто навчається переважно на 4–6 балів, він становить 11,8%; на 7–9 балів – 13,1%; на 10–12 балів – 13,9%. Учні з низькими навчальними досягненнями взаємодіють значною мірою з друзями поза школою (10,8%) та дорослими знайомими (9,1%).

Слід зазначити, що значною для прагматичної функції соціалізації є взаємодія з родичами. Причому найбільший (другий після батьків) вплив ця соціальна група має на ту частину учнівської молоді, чії родини живуть досить скрутно (28,6%). Це може свідчити, що родичі (як близькі люди) виконують функцію, що є пріоритетною для родини, в тому випадку, коли вплив батьків є не досить ефективним.

У взаємодії з іншими людьми особистість не тільки підтримує контакти, але й отримує задоволення. Причому кожна людина прагне спілкуватися з тим, хто їй подобається, прагне підтримувати свій позитивний імідж (саме на цьому базується соціалізуючий механізм презентації).

Опосередкованим показником гедоністичної функції взаємодії може бути запитання *“З ким більше за все ти бажаєш спілкуватись?”*. Аналізуючи результати, треба зазначити, що в першу чергу це друзі (79,0%), в другу – батьки, рідні (40,2%), в третю – однокласники (20,8%). Також 10,2% опитуваних бажає спілкуватись з дорослими знайомими, 3,1% – з вчителями, 4,0% – з іншими людьми, серед яких були названі коханий (кохана) та відомі в суспільстві люди. Таких, хто не бажав би спілкуватись ні з ким, виявилось лише 1,6% і ще 4,1% було важко дати відповідь.

Досить цікавою є тенденція розподілу відповідей залежно від рівня навчальних досягнень учнівської молоді (див. табл. 3).

Таблиця 3

Прагнення учнівської молоді до спілкування з агентами соціалізації, %
та осіб від опитаних

	Вчителі	Батьки, рідні	Друзі (друг, подруга)	Одно-класники	Дорослі знайомі	Інші	Ні з ким	Важко сказати
4–6 балів	1,3	23,7	51,9	8,2	9,2	1,9	0,6	3,2
	4	75	164	26	29	6	2	10
	12,5	17,9	19,9	12,0	27,4	14,3	11,8	23,3
7–9 балів	2,2	24,2	48,0	13,6	5,2	2,5	1,2	3,1
	21	236	468	133	51	24	12	30
	65,6	56,3	56,8	61,3	48,1	57,1	70,6	69,8
10–12 балів	1,7	26,4	46,9	14,2	6,4	2,9	0,7	0,7
	7	108	192	58	26	12	3	3
	21,9	25,8	23,3	26,7	24,5	28,6	17,6	7,0

Зі зростанням рівня досягнень в учнівської молоді зростає також бажання спілкуватись і взаємодіяти з батьками, рідними, однокласниками, іншими людьми і, навпаки, зменшується бажання спілкуватися з друзями. Крім того, чим вищий рівень навчальних досягнень, тим меншим є відсоток тих, кому було важко дати відповідь на запитання. Можна припустити, що учні, які мають високий рівень розвитку, є більш упевненими і відкритими до взаємодії.

Зменшується бажання спілкуватись з друзями і з переходом до іншого класу: в 9 кл. бажають спілкуватись 50,7%, в 10 кл. – 47,6%, в 11 кл. – 47,2%. І якщо зі зростанням рівня навчальних досягнень бажання спілкуватися з однокласниками зростає, то з віком ця функція має негативну динаміку: серед дев'ятикласників 14,1% виявляють таке бажання, серед десятикласників – 12,6%, серед одинадятикласників – 11,7%. Цей факт може свідчити, що з віком в учнів з'являються інші референтні групи, але можливо, що для спілкування в старших класах бракує часу, оскільки більше уваги приділяється підготовці до закінчення школи і вибору життєвого шляху.

Якщо розглядати залежність від статі, можна припустити, що хлопці більше виявляють тенденцію до самотності (серед тих, хто обрав цей варіант відповіді, їх 58,8%), а дівчата – до спілкування з іншими людьми (64,3% відповідно).

Аналізуючи результати досліджень, треба звернути увагу на ставлення учнівської молоді до тих, хто є для неї значущими людьми в здійсненні соціалізації. Так, було виявлено, що ставлення до вчителів прямо пропорційно залежить від успіхів у навчанні (див. табл. 4). Причому треба відзначити, що відповіді “негативно”, “швидше, негативно”, “важко сказати” переважають у хлопців (відповідно 65,2%; 67,2%; 53,8% серед тих, хто дав такі відповіді), а відповіді “позитивно”, “швидше, позитивно” – у дівчат (58,8%; 62,4% відповідно).

Таблиця 4

**Ставлення до вчителів в залежності від рівня навчальних досягнень учнів, %
та осіб від опитаних**

	Негативно	Швидше, негативно	Важко відповісти	Швидше, позитивно	Позитивно
4–6 балів	4,6	9,7	32,7	34,2	18,9
	9	19	64	67	37
	39,1	32,8	29,0	14,9	12,8
7–9 балів	2,2	5,5	21,1	44,6	26,6
	13	33	126	267	159
	56,5	56,9	57,0	59,2	54,8
10–12 балів	0,4	2,4	12,4	47,0	37,8
	1	6	31	117	94
	4,3	10,3	14,0	25,9	32,4

На ставлення до батька, швидше, впливають економічні фактори, такі як статки родини. Кількість відповідей “позитивно” зменшується зі зменшенням статків, а відсоток інших варіантів відповідей збільшується (див. табл. 5). Можна припустити, що взаємостосунки з батьком обумовлюються вмінням останнього

задовольняти матеріальні потреби молоді. Тому спостерігається тенденція, коли більшість молодих людей критично або неприємно ставиться до батька через його безпорадність і “невміння жити”, що може свідчити про прагматизм молодого покоління.

Таблиця 5

**Ставлення до батька в залежності від рівня статків родини, %
та осіб від опитаних**

	Негативно	Швидше, негативно	Важко відповісти	Швидше, позитивно	Позитивно
Ні в чому собі не відмовляють	3,7	2,5	8,6	7,4	77,8
	3	2	7	6	63
	9,7	5,6	6,4	3,9	8,8
Мають досить коштів для задоволення головних потреб	2,5	3,3	9,0	13,4	71,8
	18	24	65	96	516
	58,1	66,7	59,6	63,2	72,3
Доводиться багато в чому собі відмовляти	4,1	4,1	14,1	20,5	57,3
	9	9	31	45	126
	29,0	25,0	28,4	29,6	17,6
Живуть досить скрутно	4,5	4,5	27,3	22,7	40,9
	1	1	6	5	9
	3,2	2,8	5,5	3,3	1,3

Оскільки відповіді “негативно”, “швидше, негативно” по відношенню до матері виявились малозначущими, можна констатувати, що ставлення до матері в учнівської молоді переважно позитивне. Цей факт може бути свідченням фемінізації виховання, оскільки ці функції покладено здебільшого на жінок і в родині, і в освіті.

Виходячи з аналізу результатів дослідження, можна зробити такі **висновки**:

1. Чільне місце у виконанні соціалізуючих функцій посідає родина. Зменшити її вплив на учнівську молодь здатні такі чинники, як набуття молодшим поколінням самостійності та економічна нестабільність. Задоволення економічних потреб родини дозволяє батькам приділяти дітям більше уваги, а необхідність вирішувати проблеми виживання веде до обмеження і неефективності виконання функцій соціалізації підростаючого покоління. Ця тенденція стосується, в першу чергу, батька: зі зменшенням статків родини зменшується ефективність виконання ним інформаційно-освітньої і стимулюючої функцій, а також погіршується ставлення до нього з боку молодшого покоління. Ставлення до матері в усіх демографічних групах переважно позитивне. Збільшення з віком самостійності учнів, їх самоконтролю дозволяє зменшити регулятивно-контролюючу функцію агентів соціалізації. До виконання прагматичної функції соціалізації залучаються й інші родичі, як члени великої соціальної групи „сім'я”, особливо в тих родинах, які живуть скрутно.

2. Інститут освіти в особі вчителя виконує інформаційно-освітню, стимулюючу і прагматичну функції соціалізації і дещо менше – регулятивно-

контролюючи. Ефективність соціалізуючого впливу вчителів прямо пропорційно залежить від рівня здібностей та навчальних досягнень учнів. Також вчитель може виступати фасилітатором соціалізаційного процесу учнівської молоді, якщо родина не досить ефективно виконує свою соціалізуючу роль.

3. Друзі, як агенти соціалізації, найефективніше виконують такі функції, як гедоністична і організаційно-регулююча, бо саме з ними учнівська молодь взаємодіє в позаурочний час. З віком прояв гедоністичної функції зменшується і, навпаки, збільшується прояв інформаційно-освітньої соціалізуючої функції. У взаємодії з друзями, а також дорослими знайомими здійснюється прагматична функція інтеракційних механізмів соціалізації стосовно учнівської молоді, що має низький рівень навчальних досягнень. Таким чином компенсується брак взаємодії з учителями.

4. Дорослі знайомі найчастіше виконують такі функції соціалізації, як прагматична, гедоністична, інформаційно-освітня; однокласники можуть забезпечувати гедоністичну функцію соціалізації, а засоби масової комунікації – інформаційно-освітню.

-
1. Аза Л.А. Воспитание как философско-социологическая проблема. — К.: Наук. думка, 1993.
  2. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка. — СПб.: Речь, 2004. — 272 с.
  3. Кон И.С. Социализация и воспитание молодежи // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. М., 1989. — С. 191–205.
  4. Морально-етичні імперативи та розважально-рекреаційна сфера в сучасному українському суспільстві / А.В. Алексеева, Т.В. Бондар, Ю.М. Галустян та ін.. — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. — С. 46–76.
  5. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: Тематична Державна доповідь про становлення дітей в Україні за підсумками 2003 р. — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. — С. 48–78.